

SOBRE L'ANTIGUITAT DE LA BÍBLIA DEL SEGLE XIV

ON THE ANTIQUITY OF THE FOURTEENTH-CENTURY BIBLE

PERE CASANELLAS I BASSOLS
Corpus Biblicum Catalanicum
<https://orcid.org/0000-0001-9211-9313>

Resum: De les diverses traduccions medievals de la Bíblia al català que coneixem només ens ha arribat una traducció de la Bíblia sencera. Aquesta versió es conserva completa en un manuscrit de la segona meitat del segle XV; dos manuscrits més, també de la segona meitat del segle XV, contenen gran part de l'Antic Testament (del llibre del Gènesi fins al llibre dels Salms) i un altre, del segle XIV, conté el Nou Testament. Diversos altres manuscrits contenen fragments de la mateixa versió. En aquest article intentem demostrar que no sols el Nou Testament va ser traduït en el segle XIV, i a més a la primera meitat del segle, sinó que també l'Antic Testament data d'aquesta mateixa època, motiu pel qual aquesta Bíblia pot ser anomenada amb propietat Bíblia del segle XIV.

Paraules clau: traduccions medievals de la Bíblia; Bíblia catalana; Bíblia del segle XIV; traduccions bíbliques catalanes; arcaïsmes; datació.

Abstract: Among the various medieval translations of the Bible into Catalan known to us, only one translation of the entire Bible has come down to us. This version is preserved in full in a manuscript from the second half of the fifteenth century; two other manuscripts, also from the second half of the fifteenth century, contain much of the Old Testament (from the book of Genesis to the book of Psalms) and another, from the fourteenth century, contains the New Testament. Several other manuscripts contain fragments of the same version. In this article we seek to show that it was not only the New Testament that was translated in the fourteenth century, and in the first half of the century at that, but also the Old Testament, making it entirely accurate to call the Bible in question the fourteenth-century Bible.

Keywords: medieval Bible translations; Catalan Bible; fourteenth-century Bible; Catalan Bible translations; archaisms; dating.

SUMARI

1. Introducció.– 2. Els manuscrits i els errors de còpia. *Stemma*.– 2.1. El Nou Testament.– 2.2. L'Antic Testament.– 3. La llengua.– 3.1 Fonètica.– 3.2. Morfologia.– 3.3. Lèxic.– 4. Testimonis documentals.– 5. Conclusió.– 6. Bibliografia citada.

1. INTRODUCCIÓ¹

Ens proposem datar l'antiguitat del text de l'única versió bíblica catalana medieval que es conserva completa, concretament en un manuscrit de cap als anys 1460-1470. Tot i estar copiada en un manuscrit de la segona meitat del segle XV, des de l'inici del projecte del *Corpus Biblicum Catalanicum*, per iniciativa d'Armad Puig i Tàrrach, vam convenir anomenar-la “Bíblia del segle XIV”, denominació que amb aquest article pretenem justificar².

Els principals manuscrits en què es troba continguda aquesta versió bíblica són els següents:

– Manuscrit Peiresc: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. espanyol 2, 3 i 4. *Ca.* 1460-1470. Conté tota la Bíblia, però amb llacunes abundants de frases, versets i fins i tot capítols sencers, que algun dels copistes s'ha saltat.

– Manuscrit Egerton: Londres, British Library, ms. Egerton 1526. Datat en l'any 1465. Conté la meitat de la Bíblia, des del llibre del Gènesi fins al llibre dels Salms. Hi falten, doncs, els Profetes, els Macabeus i tot el Nou Testament.

– Manuscrit Colbert: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. espanyol 5. Datat en l'any 1461 (o 1471)³. Com l'anterior, conté la meitat de la Bíblia, des del llibre del Gènesi fins al llibre dels Salms. Hi falten, doncs, els Profetes, els Macabeus i tot el Nou Testament.

– Manuscrit Marmoutier: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. espanyol 486. Conté tot el Nou Testament. De mitjan segle XIV.

Complica el nostre estudi el fet que el tres manuscrits de l'Antic Testament esmentats (Peiresc, Egerton i Colbert) no sempre tenen la mateixa versió. Peiresc i Marmoutier contenen una mateixa versió, que d'acord amb els estudis fets fins ara podrien constituir una versió bíblica unitària, que podríem anomenar amb propietat Bíblia del segle XIV, mentre que Egerton i Colbert de vegades copien altres versions bíbliques. Així, d'acord amb els

¹ Abreviatures utilitzades: ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó; AHPB = Arxiu Històric de Protocols de Barcelona; CBCat = Corpus Biblicum Catalanicum; manid = manuscrit identificador; Vg = Vulgata. Sobre les sigles *BITECA*, CBCat, *CICA*, *CIVAL DECat* i *DTCA*, vegeu, al final, la “Bibliografia citada”. En les referències bibliogràfiques en nota indiquem l'identificador manid (manuscrit identificador) per tal de facilitar les cerques de les descripcions de manuscrits en aquesta base de dades. Escriuiu, per exemple, “manid 1620” (amb cometes dobles rectes) en el camp Cerca simple de la cerca de Manuscrit/Impress i a continuació feu clic en Cerca per localitzar amb precisió la fitxa cercada.

² Puig i Tàrrach 2001, p. 140; *Corpus Biblicum Catalanicum*, “Pla general de l'obra” [en línia], <http://cbcat.abc.cat/pla-general-de-lobra/> [consulta: 15/06/2023].

³ Segons el colofó: “anno... millesimo quadringentesimo sextimo [sic] uno”.

textos publicats fins ara en el projecte del *Corpus Biblicum Catalanicum*⁴ i els que s'estan preparant per a la publicació:

– Egerton s'aparta de la versió de Peiresc-Colbert des d'Ex 1, 1 fins a Lv 2, 1 i des de Lv 18, 2b fins a 27, 34. Es tracta d'una versió més ajustada a la Vulgata que la de Peiresc-Colbert i que no té les influències hebrees de l'altra versió⁵.

– Colbert s'aparta de la versió de Peiresc-Egerton des de 2 R 7, 5b fins a 14, 24. També aquesta versió és més fidel a l'original llatí que la de Peiresc-Egerton⁶. No tenim prou elements per a saber si aquesta versió és la mateixa que Egerton copia en Èxode i part de Levític.

– Colbert en Jos 18-24 i Egerton i Colbert en tot el Primer llibre dels Paralipòmens copien una versió feta sobre l'original hebreu, mentre que Peiresc, com sempre, copia una traducció feta de la Vulgata llatina⁷. Ho podem veure en el quadre de la fig. 1.

	PEIRESC	EGERTON	COLBERT
EX 1, 1 - LV 2, 1			
LV 2, 2 - 18, 2A			
LV 18, 2B - 27, 34			
JOS 1-17			
JOS 18-24			
1 R 1, 1 - 2 R 7, 5A			
2 R 7, 5B - 14, 24			
2 R 14, 25 - 24, 25			
1 PAR			

Fig. 1. Color blanc: Bíblia del segle XIV (original: Vulgata llatina); gris: traducció de la Vulgata diferent de la Bíblia del segle XIV; negre: traducció de l'hebreu.

Per tant, dos dels manuscrits per mitjà dels quals tenim accés a la Bíblia del segle XIV (Egerton i Colbert) són alhora el testimoni d'altres versions bíbliques catalanes medievals, com a mínim d'una feta a partir de la Vulgata, i d'una altra, a partir de l'original hebreu. L'existència de versions de la Bíblia hebrea al català ja la coneixíem per la documentació relativa a la crema de nou exemplars de bibles traduïdes de l'hebreu, pertanyents a jueus i conversos, que va tenir lloc a València l'any 1447⁸. Respecte a les versions fetes partir de

⁴ Vols 3, 6 i 9. Vegeu, més avall, en la "Bibliografia citada": CBCat 3, CBCat 6, CBCat 9. Vegeu també el lloc web del projecte: <http://cbcat.abcat.cat> [consulta: 15/06/2023].

⁵ Vegeu Puig i Tàrrach 2004.

⁶ Vegeu Casanellas 2011.

⁷ Vegeu Casanellas, Bescós 2021.

⁸ Riera 2013, pp. 43-46.

la Vulgata, cal tenir en compte l'existència de fragments no coincidents amb Peiresc-Marmoutier, especialment un bifoli i altres quatre fragments pertanyents a un Nou Testament, que no sabem si formava part d'una Bíblia completa⁹, a més de la Bíblia del segle XV o Bíblia Valenciana, tots els exemplars de la qual van ser cremats per la Inquisició o perduts posteriorment, excepte un últim full amb text de l'Ap 20, 9 - 22, 21 (= Vg 20, 8 - 22, 21)¹⁰, els Evangelis del Palau (del segle XV) i alguns saltiris.

En tot cas, en aquest article ens centrarem en la que anomenem Bíblia del segle XIV, la versió testimoniada pels manuscrits Peiresc (*ca.* 1460-1470) i Marmoutier (*ca.* 1450-1490), i per Egerton i Colbert en gran part del seu text.

2. ELS MANUSCRITS I ELS ERRORS DE CÒPIA. *STEMMA*

2.1. El Nou Testament

El fet que el Nou Testament de la Bíblia del segle XIV estigui copiat en un manuscrit del segle XIV (probablement d'entorn l'any 1350) ja és un indicatiu a favor de l'antiguitat d'aquesta versió, però no exclou la possibilitat que el Nou Testament fos copiat primer, dins el segle XIV, i que després, al llarg del segle XV, s'hi afegís l'Antic Testament. En tot cas, val la pena fer constar que el contingut del manuscrit Marmoutier no és la traducció original, sinó una còpia (segons apareix clar per alguns clars errors de còpia que conté), de manera que la traducció original s'ha de datar amb anterioritat al manuscrit, cosa que confirmen característiques lingüístiques del text, com l'ús d'alguns arcaïsmes, per exemple *pòbol* ("poble").

A més, altres manuscrits fragmentaris que copien la mateixa versió del Nou Testament de Peiresc-Marmoutier es poden datar de mitjan segle XIV i fins de cap a l'any 1320. De moment, tenim identificats aquests dos:

– Girona, Arxiu Diocesà, Farciment de les cobertes del volum Sant Feliu, Aniversaris, Clàusules de testaments 1401-1407. Conté Lc 10, 22-40, en un text que coincideix gairebé del tot amb Marmoutier i en corregeix algun error de còpia; en canvi, s'aparta de Peiresc, que en aquesta part de la versió coincideix poc amb Marmoutier. Josep Perarnau data el manuscrit de mitjan segle XIV¹¹.

⁹ Nou Testament de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid. Vegeu Casanellas 2016, pp. 8-11.

¹⁰ El text del llibre dels Salms es va conservar en una nova impressió, amb nova composició, feta a Barcelona *ca.* 1480. Vegeu Ventura 1993; Puig i Tàrrach 2001, pp. 192-204; Casanellas 2020, pp. 403-405.

¹¹ Perarnau 1983, pp. 354-356.

– Madrid, Archivo Histórico Nacional, Sección Inquisición, Lligall 1588, expedient núm. 15, pergami de reforç que agafa els folis 1 a 25. Conté la carta als Hebreus, 11, 11 - 14, 23 - 28, 35 - 38; 12, 5 - 9 segons la versió de Peirese, que en aquest text coincideix gairebé del tot amb Marmoutier. De ca. 1320 segons la datació que en va fer Jaume Riera i Sans¹².

2.2. L'Antic Testament

Pel que fa als tres principals manuscrits de l'Antic Testament, quan copien una mateixa versió, les diferències entre ells són tan notables que en l'edició del *Corpus Biblicum Catalanicum* s'editen en columnes paral·leles, perquè altrament en resultaria un aparat crític de dimensions excessives. Això indica clarament que, encara que els manuscrits siguin de la segona meitat del segle XV, el text que copien ha d'haver estat copiat al llarg de molts decennis per haver arribat a diversificar-se tant. Alguns dels errors de còpia també indiquen que hi ha hagut diverses còpies successives del text. Així, en Ex 34, 6, tenim les següents traduccions del text de la Vulgata:

- Vulgata: *Dominator Domine Deus misericors*.
- Peirese: *Senyor, ador-te, Senyor Déus misericordiós* (ms. espagnol 2, f. 48b).
- Egerton: *Senyor Déu, ador-te, senyor misericordiós* (f. 43c).
- Colbert: *Senyor, ador, Senyor Déu misericordiós* (f. 51b).

Si mirem les tres maneres com està traduït el text bíblic llatí sense fixar-nos en l'original, podria semblar que Peirese (o potser Egerton) té la versió original, i que Colbert s'ha oblidat de copiar el pronom feble *-te*. Però hi ha dues dades que ens permeten corregir el text amb seguretat i seguir el llarg procés de corrupció. Un primer element és la comparació amb l'original de la Vulgata, en el qual el verb *adorar* no té correspondència. És evident que hi ha hagut un error de còpia. El segon element és tenir en compte el substantiu *senyorador*, que apareix almenys 10 vegades en la Bíblia del segle XIV, però que no està recollit en els diccionaris, que sí que recullen la forma *senyorejador*; així apareix clar que l'original llatí *Dominator* ha estat traduït per *Senyorador*, paraula que després ha estat interpretada pels copistes com a dos mots: *Senyor* i *ador*. Així, la versió original que podem reconstruir és:

- Vulgata: *Dominator Domine Deus misericors*.
- Versió reconstruïda: *Senyorador, Senyor Déus misericordiós*.

I els estadis de corrupció del text són els següents:

---

¹² Riera 2013, p. 70; Casanellas 2016, pp. 13-14; *BITECA*, manid 5115.

1. Colbert: *Senyor; ador; Senyor Déu misericordiós.*
2. Peiresc: *Senyor; ador-te, Senyor Déus misericordiós.*
3. Egerton: *Senyor Déu, ador-te, senyor misericordiós.*

Com que el mot *senyorador* és molt poc corrent, Colbert l'interpreta com a dues paraules: *Senyor ador*. Peiresc dona més sentit a la frase afegint-hi el complement directe en forma de pronom feble. Egerton simplement canvia de lloc el mot *Déus/Déu*, potser per la freqüència gran amb que apareix en aquests textos la combinació *Senyor Déu*. Observem, encara, que Peiresc, que té la forma *Déus*, signe d'antiguitat, en aquest punt és superat en antiguitat pel text copiat en Colbert, que normalment té una llengua més moderna que no Peiresc.

Creiem que hi ha una dependència mútua entre aquests tres manuscrits o, millor dit, entre els seus antígrafs, perquè en cap dels altres deu casos en què apareix el mot *senyorador* en la Bíblia del segle XIV cap copista no l'ha interpretat com a dos mots. Aquest exemple ens indica que hi pot haver tres estadis de còpia successiva del text original o, com a mínim dos, suposant que l'afegit del pronom feble s'hagi pogut produir independentment per més d'un copista. En tot cas, els errors comuns als manuscrits Peiresc, Egerton, Colbert i Sevilla (manuscrit a què ens referirem a continuació) i els errors comuns i altres característiques comunes a Sevilla i Peiresc, per una banda, i Egerton i Colbert, per l'altra (per exemple, el fet que en el Primer llibre dels Paralipòmens Egerton i Colbert tinguin copiada una versió de l'hebreu), ens indiquen un *stemma* amb tres estadis de còpia com a mínim (vegeu fig. 2).

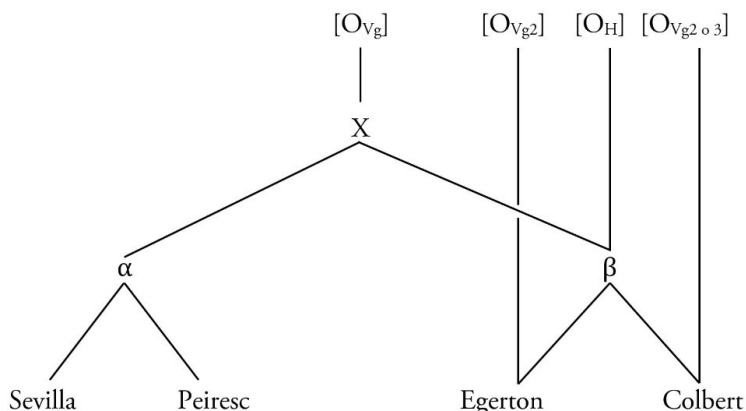

Fig. 2. O_{Vg} = ms. amb la traducció original de la Vg de la Bíblia del segle XIV. O_{Vg2} = ms. amb la traducció de la Vulgata que apareix d'Ex 1, 1 a Lv 2, 1 i de Lv 18, 2b a Lv 27, 34 en Egerton. O_H = ms. amb la traducció original de l'hebreu que apareix en Jos 18-24 en Colbert i en el Primer llibre dels Paralipòmens en Egerton i Colbert. $O_{Vg2 o 3}$ = ms. amb la traducció de la Vulgata que apareix en el 2 R 7, 5b - 14, 24 en el ms. Colbert (no sabem si és el mateix text o no copiat per Colbert en Jos 18-24).

Les diferències abundants entre els manuscrits fan pensar que segurament hi ha d'haver diverses altres còpies intermèdies, encara que de moment no ho hàgem pogut demostrar, excepte pel que exposem més endavant, en l'apartat 4.

Alguns manuscrits fragmentaris també en el cas de l'Antic Testament ens confirmen l'antiguitat de la traducció:

– Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 5-5-26. Conté des del 3 R 5, 10 fins al final del Quart llibre dels Reis, i des de l'inici del Primer llibre dels Paralipòmens (o Cròniques) fins al Segon llibre dels Par 11, 1 (ff. 58r-85v), segons la mateixa versió copiada, amb petites diferències, en Peiresc. Jaume de Puig i Oliver el data al principi del segle XV, i el fet que té errors de còpia sovintejats i produïts en dos estadis diferents, els uns comuns només amb Peiresc i els altres comuns també amb Egerton i Colbert (vegeu l'*stemma* de més amunt), ens porta a situar la traducció dins el segle XIV¹³.

– Madrid, Archivo Histórico Nacional, Sección Inquisición, lligall 1807, expedient núm. 10, carpeta de pergamí que protegeix l'expedient. Conté el 1 M 6, 2-60; 7, 18-30, amb petites diferències respecte a la versió de Peiresc. En BITECA es data entre 1351 i 1410.

3. LA LLENGUA¹⁴

Diverses característiques lingüístiques de l'Antic Testament de la Bíblia del segle XIV també avalen que la traducció va ser feta durant el segle que li ha donat nom, i probablement més aviat cap a la primera meitat del segle. Els manuscrits que conserven millor els arcaïsmes són, potser per aquest ordre, Peiresc i Sevilla (tot i ser Sevilla 50 o 60 anys més antic que Peiresc). Els copistes d'Egerton i Colbert, especialment del primer, han adaptat en gran part el text a la llengua de la seva època, més en la grafia i la morfologia que en el lèxic¹⁵.

¹³ Sobre la datació, vegeu: Puig i Oliver 2001, p. 482: "inici del XV"; Puig i Oliver 2002, p. 621: "primer terç del segle XV". Sobre els errors de còpia, vegeu l'edició del Primer llibre dels Paralipòmens en CBCat 9.

¹⁴ En les referències bíbliques no fem servir les abreviacions dels noms dels llibres bíblics de l'Associació Bíblica de Catalunya, sinó les que es fan servir en els diversos articles d'aquest volum, amb algunes adaptacions a les versions bíbliques medievals. Semblantment, fem servir un espai després de la coma que separa la xifra de capítol de la xifra de verset. A continuació de cada referència s'indica el manuscrit amb les següents sigles: C = Colbert, E = Egerton, P = Peiresc, S = Sevilla. Les referències que indiquem es poden completar consultant les "Concordances i índexs de mots" penjades en el web del CBCat, <http://cbcat.abc.cat/>.

¹⁵ Una llista més llarga de presumptes arcaïsmes que la que exposem a continuació, però limitada als quatre llibres dels Reis, es troba en Bruguera 2007, pp. 18-22. Aquí preferim donar una llista més reduïda tant per raó d'espai com per restringir-la a alguns de més significatius, que no trobem o difícilment trobem en textos del segle XV. Cal, però, tenir en

3.1. Fonètica

– Conservació de la *-n* final romànica: aquesta consonant es perdé en general en català (PAN > *pa*), fora d'alguns mots proclítics (*ben*), indefinits compostos de un (*algun*), algunes formes verbals (*roman*), etc. Però es va mantenir fins al segle XIV especialment en les diòcesis de Girona i Elna i en el Pallars¹⁶. Alguns exemples de la Bíblia del segle XIV: *lahon* “lleó” (1 Par 12, 8 P), *lin* “lli” (1 Par 4, 21 P; 15, 27 P i S), *pan* (1 Par 16, 3 S), *proposicion* (1 Par 28, 16 P), *region* (1 Par 9, 38 P; 11, 13 P; 18, 3 P), *vin* (1 Par 9, 29 P; 12, 20 P; 27, 27 P i S).

– Grafia *ts* en lloc de *ç*: només en el ms. Egerton trobem el substantiu *força* escrit amb *-ts-* en lloc de *-ç-*: *fortsa* (1 R 2, 4.9.16; 9, 1; 16, 18; 28, 20;

---

compte que no sempre la presència d'un presumpte arcaisme en un manuscrit (o fins i tot incunable) del segle XV indica que no ho sigui: si la redacció del text és considerablement més antiga que el manuscrit, en aquest s'hi poden haver conservat arcaismes del text original igual que passa en la Bíblia del segle XIV. Això cal tenir-ho en compte en fer consultes en les bases de dades *CICA* i *CIVAL*, que presenten la datació de les formes trobades segons la data del manuscrit. Lamentablement totes tres bases de dades basades en corpus de textos catalans que coneixem (*DTCA*, *CICA*, *CIVAL*) tenen aspectes millorables que fa que sigui complicat fer-les servir amb comoditat i seguretat. El *DTCA* és l'única que analitza morfològicament les paraules i permet cercar per lema o per forma analitzada; li falta donar una estadística de les diverses formes trobades classificades cronològicament (imprescindible quan s'obtenen resultats de centenars o milers d'ocurrències) i, lamentablement, té excessius errors d'anàlisi (p. ex., la cerca *coneix* 3.ª persona del passat simple del verb *conèixer* troba set ocurrències en la Bíblia del segle XIV, de les quals cinc són en realitat 1.ª persona del present) i té introduït un corpus textual força reduït. En el *CICA* no funciona l'enllaç a la “Presentació” ni l'enllaç a l’“Ajuda” i, per tant, no tenim la seguretat de fer-lo servir bé; no veiem que la cerca per lema funcioni: la cerca del lema *home* no ens troba cap ocurrència de *hòmens*; la cerca del lema *pa* no ens troba cap ocurrència de *pan* ni de *pans*; té errors diversos: la cerca de la forma *pa* ens dona només sis ocurrències de *pla* i una de *p_a* (cap de *pa*), mentre la cerca del lema *pa* ens dona 984 ocurrències de *pa* (i cap de *pan* ni de *pans*). El *CIVAL* té un corpus molt extens, especialment pel que fa textos valencians; té una cerca de “Variants formals” que inclou la cerca per lema (però, igual que el *CICA*, no permet cercar formes analitzades morfològicament); i en la llista d'ocurrències amb els contextos, ordenada cronològicament segons el manuscrit, té alguns errors importants: per exemple, la cerca de la “Forma exacta” *tre* (del verb arcaic *trer* variant de *treure*; no sabem si pot tenir altres significats) ens dona un resultat de 316 ocurrències, però només hi sabem trobar casos com “del dit maes *tre* Bonaventura”, “nos-io *tre* senyor Déu” (*sic*), “aquells *tre*nts sous”, “de *tre*-centes lliure”, “amb dignitat altiva en *tre* els seus súbdits”, etc.; i ens sorprèn que les ocurrències del *Llibre del tresor*, traducció per Guillem de Copons de l'obra de Brunetto Latini, s'ordenen segons la data de l'edició crítica moderna de Curt Witlin publicada el 1971, quan el manuscrit en què és basa l'edició és del 1418. Un es pregunta si a hores d'ara no seria millor unir les cerques disperses en tres projectes interessants però amb deficiències per a crear-ne un de sol que reunís el millor de cada un dels tres. Hem cercat algunes de les formes que apareixen en els apartats següents de Fonètica i Morfologia, i totes les formes de l'apartat de Lèxic en aquestes tres bases de dades, però per les raons exposades no donem sistemàticament els resultats de les cerques en brut, sinó que només els donem filtrats i quan ens sembla que aporten dades significatives a aquesta investigació. Totes les cerques han estat fetes entre els dies 22 i 31 del gener del 2022.

¹⁶ Rasico 1993, pp. 36-51; Batlle, *et al.* 2016, p. 110. En el cas de *pan* encara en trobem algunes exemples en el segle XV.

2 R 1, 9; 8, 9; 11, 23; 13, 14; 15, 14; 22, 2; 23, 21). Semblantment *fortsar* (2 R 13, 12), *fortsàs* (2 R 13, 14), *fortsade* (2 R 13, 32), *esfortsaren* (2 R 20, 15)¹⁷. Aquesta grafia *sembla* indicar el so alveolar africacat sord [ts] amb què es pronunciaven els mots que adoptaren la grafia ç. En els textos paral·lels de Peiresc i Colbert, els trobem escrits de vegades amb ç/c, grafies que havien representat també la grafia africada, i altres vegades amb s, grafia que ja no la reflecteix. Semblantment, en el mateix manuscrit Egerton trobem abundants grafies del mateix origen llatí (consonant + TY) escrites amb s: *amistansa* (1 R 4, 3.4, etc.); *covinensa* (1 R 13, 11, etc.); *encalsar* (2 R 2, 22); *squinsau* (2 R 3, 31); *venjansa* (1 R 18, 25, etc.)¹⁸, de manera que les grafies amb -ts- deuen ser les restes d'una pronunciació ja perduda: segons Coromines, es va anar perdent al llarg dels segles XIII-XV; en el segle XV ja quedava reduïda a *un gran tascó resistent dessota els Pirineus al voltant de la Seu d'Urgell, ultra el Pallars i comarques més a l'oest i nord de la Seu*¹⁹.

3.2. Morfologia

– Formes arrizotòniques o rizotòniques dels imperfets d'indicatiu dels verbs *fer*, *caure*, *jaure*, *traure*, *creure*, *riure*, *seure*, *veure*, *dir* i *dur*: dels verbs de la segona conjugació que en el radical llatí de l'imperfet d'indicatiu presenten els grups -CE- o -DE- n'hi ha nou (els de la llista anterior) que en català, en aquest temps verbal, poden presentar formes antigues arrizotòniques (com *dehia/deya* o *fahia/faya*) o formes rizotòniques, més tardanes, consolidades al llarg del segle XIV (com *deya* o *feya*). D'aquests verbs, en el cas dels quatre primers de la llista (*fer*, *caure*, *jaure*, *traure*) al mateix temps que es desplaça l'accent a l'arrel, la *a* de l'arrel canvia en *e* (*fahia* > *feya*)²⁰. En el manuscrit Peiresc hi trobem sovint formes d'aquests quatre verbs grafiades amb *a* a l'arrel, la qual cosa demostra que són arrizotòniques (*fahia*, *faya*, *jahia*, *jaya*), ja que si fossin rizotòniques (*feya*, *jeya*) difícilment s'hauria canviat la *e* per *a* en síl·laba tònica. També n'hi trobem dels verbs *creure*, *seure*, *veure* i *dir* (en què les formes arrizotòniques haurien de ser amb *e*, com *crehia*, *sehia*), per la gran confusió en aquest manuscrit de *a* i *e* en síl·laba àtona. Exemples: *faya*

¹⁷ El mateix trobem en aquest manuscrit quan no té el text de la Bíblia del segle XIV (que copia P): *fortsa* (Ex 22, 24.25; 32, 10.11; Lv 26, 20; 1 Par 29, 12.14). Semblantment: *fortsade* (1 Par Prol, 12), *sfortsar* (1 Par 26, 27; 29, 12), *sfortsa* (1 Par 28, 7.10), *sfortsaven* (1 Par 11, 10).

¹⁸ Exemples de quan no té el text de la Bíblia del segle XIV: *alsà* (1 Par 13, 9; 21, 16); *alsar* (1 Par 15, 16).

¹⁹ Coromines 1976, pp. 14-17; Bruguera 2002, p. 194; Batlle, *et al.* 2016, p. 158.

²⁰ Vegeu Pérez Saldanya 1998, pp. 190-193. Completem la llista que dona aquest autor amb els verbs *jaure*, *traure* i *creure*.

(1 Par 18, 6), *cahían* (1 R 14, 13), *jayán* (1 Par 9, 30), *trayán* (1 Par 12, 2 × 2); *saÿa* (Ex 18, 13), *vaÿa* (Ex 10, 23; 20, 18 × 2; 2 R 1, 10). Per tant, cal suposar que són també arrizotòniques, tot i la confusió en síl·laba àtona de *e* per *a*, casos com *feÿán* (1 R 18, 6) o *feÿám* (1 Par 15, 13). Aquesta característica pròpia del segle XIV i sobretot de la primera meitat del segle, no s'ha mantingut en els altres manuscrits de la Bíblia del segle XIV.

– Formes arrizotòniques o rizotòniques dels substantius *aïna/eina* i *faena/feina*: igual que passa amb els verbs *fer*, *caure*, *jaure* i *traure* també es produeix al llarg del segle XIV en català oriental un desplaçament de l'accent i canvi de la vocal de l'arrel de *a* a *e* en alguns substantius. En els textos editats de la Bíblia del segle XIV, són testimonis de les formes més antigues: *aÿnes* (Ex 11, 2 P i C; 25, 39 P; 27, 3.19 P; 30, 27 C; 37, 24 P; 39, 35.39.40 P, *aÿnas* (Ex 35, 13 P; 39, 32 P), *faena* (Lv 23, 3 P i C × 2), *faenas* (2 R 24, 10 P). Forma segurament modernitzada pels copistes: *eynes* (Ex 25, 39 C; 27, 3.19 C; 35, 13 C; 37, 24 C; 39, 32.35.36.39.40 C).

– Plural en *-es* de noms masculins (substantiu o adjectiu) que tenen el singular acabat en els sons [s] o [ʃ] (grafies *-s*, *-ç* o *ix/x*): ja des del segle XII apareixen en català molts plurals analògics masculins acabats en *-es* de noms singulars acabats en *-s*, *-ç* o *ix/x*, com *mancuses*, *meses*, *braces*, *peixes*, que al llarg del segle XIV foren substituïts per plurals acabats en *-os* (*mancusos*, *mesos*, *braços*, *peixos*)²¹. En els textos editats de la Bíblia del segle XIV hi apareixen diverses vegades aquestes formes plurals acabades en *-os*: *mesos*, *cossos*, *corsos*, *ossos*, *masos*, *carcaxos*, *falsos*, però en alguns casos les formes en *-es*: *carcaxes* (1 Par 18, 7 S), *mases* (1 Par 6, 55 S), *emdosos* “ambdós” (Ex 28, 7 P).

– Pretèrits perfets forts: alguns pretèrits perfets forts són útils per a la datació de la traducció. Els trobem sobretot en els manuscrits Peiresc i Sevilla:

a. *fo*, 3.ª persona del passat simple del verb ésser, forma predominant fins al segle XIV²², és la majoritària en Peiresc i Sevilla, mentre que Egerton i Colbert tenen formes més modernes: Colbert té majoritàriament *fon* i Egerton, el que modernitza més el text, té majoritàriament *fou*. Vegeu, per exemple, 1 R 19, 22-23 P nota, E i C).

b. En general, l'abundància d'alguns perfets forts no sintagmàtics indica també l'antiguitat del text (tot i que alguns dels que indiquem a continuació també es troben en textos del segle XV, especialment del primer quart de segle): *caech* (Ex 9, 26 C; 1 R 3, 19 E; 4, 18 P i E; 10, 20 P i E; 10, 21 E;

²¹ Vegeu, per exemple, Batlle, *et al.* 2016, pp. 193-194, que només es refereixen explícitament als mots que tenen el singular acabat en *-s* (entre els exemples, però, hi inclouen *braç*, *brasses*). Explicació més completa en Moll 2006, §251.

²² En el *CICA* obtenim 13 ocurrences de *fo* en el segle XIII i 10 en el XIV. En el *CIVAL*, 4.897 en el segle XIII, 903 en el XIV, 124 en Vicent Ferrer i inici del segle XV i 90 posteriors al 1413.

14, 42 P i E; 17, 49 E; 25, 24 E; 28, 20 P i E; 2 R 1, 2 P i C; 4, 4 P i E; 1 Par 26, 14 S), *coneçh* (1 R 3, 20 P, E i C; 2 R 3, 37 P, E i C; 5, 12 P, E i C; 1 Par 4, 10 P i S; 14, 2 P i S), *cresch* (1 R 2, 21 P i E), *dech* (1 R 1, 4 P, E i C; 18, 19 P i E), *fusch* “fugí” (1 R 19, 12 P; 29, 3 P), *plach* (1 R 1, 9 P, E i C; 18, 20 P, E i C; 1 Par 13, 4 P, E i C).

– Altres formes verbals:

a. *manuch*, “mengi” (Ex 2, 20 P i C; Ex 12, 43.45.48 P i C; Lv 6, 23.26 P i C; 1 R 2, 36 P i C; 2 R 11, 11 P). Segons Joan Coromines és una de les formes arcaïques del present d'indicatiu i de subjuntiu, conservacions anòmales de restes etimològiques del verb del llatí vulgar MANDŪCĀRE accentuades en el radical (enfront de les altres formes, que provenen de MANDĪCARE, també del llatí vulgar). Pròpia del segle XIII i encara amb alguns exemples dins el segle XIV²³.

b. *tre*, 2.ª persona de l'imperatiu del verb *trer* “treure” (1 Par 10, 4 S), variant molt antiga de *traure/treure*, predominant en el segle XIII, amb encara alguns exemples en tot el segle XIV. En els textos paral·lels de P, E i C hi trobem la forma *trau*, de *traure*. Malgrat l'afirmació tallant de Joan Coromines que la forma *traer*, indicada en l'entrada *treure* o *traure* del DCVB i en algun dels exemples aportats al llarg de l'article *no ha existit mai ni pogué existir*, apareix clarament en 2 R 1, 18 C²⁴.

c. *veer*, “veure” (*vaer* 1 R 3, 2 P). Variant antiga substituïda per *veure* durant el segle XIV, si bé encara se'n troben alguns exemples en el XV, especialment en Ausiàs March²⁵.

3.3. Lèxic²⁶

– *Auciure*, v. tr. “occir” (Ex 2, 14.15 P i C; 4, 24 C; 5, 21 P; etc.; 1 R 2, 25 P i C; 25, 11 C; etc.; 1 Par 4, 43 P i S; 5, 10 S; etc.). És una variant del

²³ *DECat*, V, 578b39-44. Aquesta informació és confirmada per *DTCA*, *CICA* i *CIVAL*.

²⁴ Així segons Joan Coromines en el *DECat*, VIII, 814a 25-26. La forma d'imperatiu apareix en les *Vides de sants rosselloneses* (vegeu Coromines 1971, p. 335, 2v1, i 329). Aquestes són les dades que ofereixen les bases de dades en línia: *DTCA*: 21 ocurrences de *trer* en els segles XIII-XIV i cap de *tre*; *CICA*: 66 ocurrences de *trer* en el segle XIII, 144 en el segle XIV i 2 en el XV; 1 de *tre* en el segle XIII i 2 en el XV; *CIVAL*: 126 ocurrences de *trer* en el segle XIII i 68 en el XIV; cap ocurrencia de *tre*. La forma *traer* no apareix en cap d'aquestes bases de dades, confirmant el que diu Coromines.

²⁵ *DECat*, VII, 886a35-48; IX, 229a42-b10. *DTCA*: 389 ocurrences en els segles XIII-XIV (Llull); *CICA*: 77 ocurrences en el segle XIII, 152 en el XIV i 4 en el XV (de les quals, 3 d'Ausiàs March, que té alguns arcaïsmes a causa del llenguatge poètic).

²⁶ Regularitzem tots els mots que apareixen en aquesta llista de lèxic segons la normativa actual, excepte pel que fa als accents diacrítics, que indiquem seguint les normes de transcripció del CBCat.

verb “occir” pròpia dels segles XIII i XIV, que es troba fins a l’inici del segle XV i en la Bíblia Parva (mss. del segle XV) atribuïda a sant Pere Pasqual²⁷.

– *Cell*, pron. “aquell” (1 R 5, 5 C; 23, 28 E; 2 R 17, 28 C; 22, 41 P i C; 1 Par 18, 7 S; Is 28,1 P; Jr 11, 10 P). Segons Joan Coromines, aquest demostratiu és cosa sobretot de la llengua de Llull i d’alguns textos de la part antiga del segle XIV²⁸.

– *Monçonega*, f. variant de *mençonega* “mentida, falsedat” (Ex 23, 7 C; Is 28, 15 P, Jr 3, 10 P; 15, 18 P; 23, 14.26 P). Segons Joan Coromines, forma molt estesa almenys fins ca. 1400²⁹. Veg. també *monçoneguer -a*, adj. i m. f. (Ex 5, 9 C i P).

– *Negueix, nelleix*, adv. “fins i tot, (en frases negatives) ni tan sols” (Rt 2, 21 C; 1 R 2, 15 P, E i C; 22, 19 E; 24, 3 C). Segons Joan Coromines són mots bastant freqüents en els textos del segle XIII, no rars en alguns del XIV: *Devia tenir algun ús en certs textos encara en el s. XV*³⁰.

– *Nient*, m. “no res” (1 M 1, 41 P; 2 M 7, 20 P). Mot d’etimologia problemàtica documentat només en els segles XIII-XIV³¹.

– *Parer*, v. intr. “aparèixer, deixar-se veure” (*parrà* Lv 13,14 E i C; *perré* 2 R 6, 22 C), “semblar” (*par* 1 R 14, 43 E; 18, 23 P, E i C, etc.). Verb arcaic, poc freqüent en els segles XIV i, sobretot XV (en el qual es fa servir encara la 3.^a persona del present d’indicatiu *par*)³².

– *Péra*, f. “pedra” (1 R 4, 1 C; 5, 1 C; 14, 33 C; 23, 28 C; 1 Par 12, 2 S; 22, 2 S; 29, 2 S; 21,14 S). Forma antiga, documentada ja des del segle XIII, alternant amb la forma *pedra*, que es fa general des de mitjan segle XIV³³.

4. TESTIMONIS DOCUMENTALS

Lamentablement els testimonis documentals que tenim no són conclusius sobre la datació de la traducció, però sí que aporten algunes dades interessants.

²⁷ Així segons els resultats de la cerca feta només de l’infinitiu en *DTCA*, *CICA* i *CIVAL*.

²⁸ *DECat*, III, 719a12-14.

²⁹ *DECat*, V, 587b55-58. Es tracta d’una paraula poc documentada: *DTCA*: 2 ocurrences en les Homilies d’Oganyà i 1 en el segle XIV. *CICA*: 4 ocurrences en el segle XIV. *CIVAL*: 2 en el segle XIV i 2 en el segle XV (*Llibre d’hores* i *La Bíblia Parva*).

³⁰ Així segons *DECat*, V, 940b38-44, 943a42-48, *DTCA*, *CICA* i *CIVAL*.

³¹ *DECat*, V, 942a24-47, *DTCA*, *CIVAL*. El *CICA* en troba 10 ocurrences en el segle XIII, 18 en el XIV i 3 en la primera meitat del XV.

³² *DECat*, VI, 285a9-27.

³³ *DECat*, VI, 362b51-55. El *DTCA* i el *CIVAL* només en recullen exemples dels segles XIII i XIV. El *CICA* en recull 49 exemples del segle XIII, 106 del XIV i només 3 del XV.

Està ben documentat l'encàrrec que Alfons II va fer el 25 de desembre de l'any 1287 al seu conseller Jaume de Montjuïc de traduir la Bíblia del francès *in ydroma nostrum*, ajudat de dos minyons i de l'escrivà Berenguer de Fullit, al qual havia de lliurar els quaderns amb el text traduït a mesura que els acabava perquè aquest passés el text en net i el fes il·luminar³⁴. L'encàrrec anà progressant, perquè dos anys després, el 10 de febrer del 1290, Alfons II ordenà a Jaume de Montjuïc i Berenguer del Mas que paguessin tres-cents sous als qui estaven traduïnt la Bíblia i, mort Jaume de Montjuïc aquell mateix any, Alfons II va ordenar, el 22 de novembre, que es pagués als seus marmessors tot el que se li devia per la Bíblia que feia escriure per encàrrec del rei³⁵. No tenim cap testimoni o indicati que aquesta traducció de la Bíblia, un cop mort Jaume de Montjuïc, arribés a bon port; com que el 22 de gener del 1291 Berenguer de Fullit estava ja ocupat en afers molt diferents de l'administració reial³⁶, semblaria més aviat que no, si no és que havia acabat la feina pocs mesos després de la mort de Jaume de Montjuïc. També ens inclina a pensar que el projecte no s'acabà el fet que no ens ha arribat cap manuscrit on es conservi ni que sigui algun fragment d'aquesta traducció feta a partir d'un original francès.

Per això podem suposar que les bíblies en català posseïdes per la casa reial catalana a què fan referència almenys cinc documents al llarg del segle XIV, ja des de l'any 1319, contenien, no el text de la Bíblia traduïda del francès, sinó el text de la Bíblia del segle XIV: el 23 de novembre del 1319, Jaume II declara haver rebut una Bíblia en romanç pertanyent a l'infant Jaume d'Aragó; el 28 de juliol del 1339, Pere III demana una Bíblia en romanç a fra Sanxo d'Aragó; l'11 de febrer del 1351, Pere III demana a la seva cunyada, la comtessa d'Urgell, una Bíblia en vulgar català; l'1 d'agost del 1382, l'infant Joan el Caçador envia una de les seves bíblies escrites en català a la seva germana Elionor d'Aragó; el 17 de novembre del 1382, Joan el Caçador demana una Bíblia en dos volums i en romanç que estava empenyorada³⁷. Observeu com Joan el Caçador disposava de més d'una Bíblia escrita en català.

També tenim notícia d'almenys una Bíblia del segle XIV "en romans", en tres volums, posseïda per un apotecari, ciutadà de Barcelona segons un inventari del 1353³⁸.

³⁴ ACA, 71, f. 110. Vegeu Rubió 1908, docs. IV, V i VI, pp. 6-8, i Trenchs 2011, doc. 80. Sobre la història d'aquesta traducció en general, vegeu Carreras 1904.

³⁵ ACA, 82, ff. 13 i 168v. Vegeu Rubió 1908, docs. VII, p. 8, i X, p. 10, i Trenchs 2011, docs. 99 i 110.

³⁶ ACA, 84, f. 18. Vegeu Carreras 1904, pp. 57-58.

³⁷ ACA, 348, f. 9; 1113, f. 9; 1134, f. 177; 1888, f. 38; 1666, f. 129v. Vegeu Rubió 1908, docs. LXII, pp. 70-73; CIV, p. 119; CLI, p. 154; CCCXXX, p. 302, i CCCXXXV, p. 307.

³⁸ Hernando 1995, núm. 161, p. 257.

Cap d'aquests sis documents no ens detalla com començava i acabava el text d'aquestes bíblies i, per tant, no tenim la seguretat que totes o algunes d'aquestes bíblies del segle XIV continguessin la versió que actualment anomenem "Bíblia del segle XIV", especialment tenint en compte que, pels fragments trobats, sabem que hi havia altres traduccions al català. Tanmateix, els documents ens donen la certitud que des de l'any 1319 existia almenys una versió de la Bíblia al català. El fet que disposem de molts testimonis del text de la Bíblia del segle XIV (els grans manuscrits esmentats més amunt i alguns fragments) i que hi hagi arguments sòlids per a pensar que va ser redactada dins el segle XIV i fins i tot, especialment pel que fa al Nou Testament, dins la primera meitat del segle (vegeu els anteriors apartats 2 i 3) ens inclina a pensar que les bíblies esmentades contenien probablement el text del que ara hem convingut anomenar "Bíblia del segle XIV".

Per a l'objectiu d'aquest article ja tenen poc interès les referències de documents del segle XV a exemplars de la Bíblia en català recollides en les col·leccions de documents³⁹. Tanmateix, coneixem un document de l'any 1451 (que no hem sabut trobar en cap col·lecció de documents) que ens il·lustra sobre la història de la Bíblia del segle XIV. Es tracta de la venda que fa el 22 de setembre del 1451 el notari de Barcelona Nicolau de Mediona al ciutadà de Barcelona Tomàs de Rajadell d'una Bíblia escrita en pergamí, ben il·luminada, que comença en el Gènesi amb les paraules *En lo comansament creà Déus* i acaba en el Saltiri, últim capítol [iniciat] amb les paraules *Lohats lo Senyor en los seus sants*⁴⁰. La comparació amb els manuscrits principals que conservem de la Bíblia del segle XIV és la següent.

1. El manuscrit Peiresc té el llibre dels Salms abans del llibre de Job, i té el primer volum acabat en Job. En canvi, tant Egerton com Colbert tenen els Salms després de Job i acaben en el llibre dels Salms. La Bíblia venuda, doncs, coincideix en aquest aspecte amb Egerton i Colbert.

2. L'inici del Gènesi i de l'últim "capítol" o salm (150) del Saltiri en les tres principals manuscrits de la Bíblia del segle XIV són com segueix:

- Peiresc: *En lo principi creà Déu i Loats Déu en los seus sants*.
- Egerton: *En lo principi creà Déu i Loats Déu tots los seus sants*.
- Colbert: Té arrencat el primer foli (fins a Gn 2,20). *Loats lo Senyor*

e[n] tots los seus sants.

– Vulgata: *In principio creavit Deus i Laudate Domino/Dominum in sanctis eius* (amb la variant del Psalterium iuxta Hebraeos: *Laudate Deum in sancto eius*).

³⁹ Vegeu Madurell 1974, docs. 31, 46, 55, 56, etc.

⁴⁰ AHPB, Francesc Terrassa, vol. V (signatura 174/4), ff. 91v-92r.

La Bíblia venuda coincideix, doncs, en l'inici de l'últim salm bàsicament amb Colbert i sembla que en l'*stemma* de més amunt (apartat 2.2) s'ha de situar entre el subarquetip β i Colbert, ja que si *Loats lo Senyor en tots los seus sants* fos la traducció adoptada per l'arquetip X, difícilment haurien coincidit Peiresc i Egerton a canviar-la en *Loats Déu en (tots) los seus sants*, apartant-se del text més difós de la Vulgata. Semblantment, si *Loats lo Senyor en tots los seus sants* fos la traducció adoptada pel subarquetip β , Egerton l'hauria d'haver canviat de nou per la versió menys difosa *Loats Déu tots los seus sants*.

D'aquesta manera es confirma el que apuntàvem en l'apartat 2.2 de més amunt, comentant l'*stemma*: que hi ha d'haver diverses altres còpies intermèdies de manuscrits que no consten en l'*stemma*; el document de compra-venda que comentem ens inclina a proposar-ne de moment una (γ) entre β i Colbert:

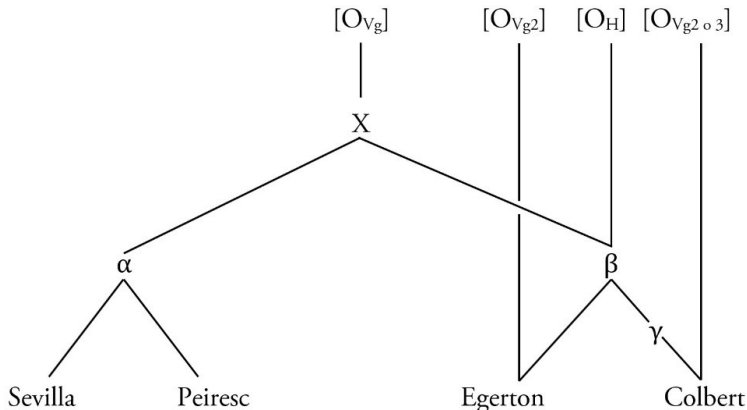

Fig. 3. O_{Vg} = ms. amb la traducció original de la Vg de la Bíblia del segle XIV. O_{Vg2} = ms. amb la traducció de la Vulgata que apareix d'Ex 1, 1 a Lv 2,1 i de Lv 18, 2b a Lv 27, 34 en Egerton. O_H = ms. amb la traducció original de l'hebreu que apareix en Jos 18-24 en Colbert i en el Primer llibre dels Paralipòmens en Egerton i Colbert. $O_{Vg2 o 3}$ = ms. amb la traducció de la Vulgata que apareix en el 2 R 7, 5b - 14, 24 en el ms. Colbert (no sabem si és el mateix text o no copiat per Colbert en Jos 18-24). γ = segons document de compra-venda 22 setembre 1451 (AHPB, Francesc Terrassa, vol. V [signatura 174/4], ff. 91v-92r).

5. CONCLUSIÓ

1. El Nou Testament de la que s'ha convingut anomenar Bíblia del segle XIV va ser traduït dins la primera meitat del segle, segons es desprèn del fet que el manuscrit Marmoutier, un dels dos que el contenen, de mitjan segle XIV, té errors de còpia i arcaïsmes notables, i la traducció que conté està

testimoniada en un fragment del la Carta als Hebreus de l'any 1320, aproximadament.

2. L'Antic Testament de la Bíblia del segle XIV també es pot datar en el segle XIV pels abundants errors de còpia i grans diferències entre els principals manuscrits de la segona meitat del segle XV que el contenen (Peiresc, Egerton i Colbert) i per l'antiguitat d'alguns manuscrits fragmentaris i també amb errors de còpia datats a principis del segle XV (manuscrit Sevilla) o entre 1351 i 1410 (fragment del Primer Llibre dels Macabeus de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid).

3. Diverses característiques lingüístiques, de fonètica, morfologia i lèxic, de la Bíblia del segle XIV també indiquen que la traducció va ser feta dins el segle XIV i molt probablement dins la primera meitat del segle.

4. Al llarg del segle XIV, i des de l'any 1319, hi ha diversos testimonis documentals de l'existència de bíblies en català posseïdes per la casa reial. Encara que no es pot excloure del tot que continguessin la traducció d'un original francès al català encarregada per Alfons II al seu conseller Jaume de Montjuïc el 25 de desembre de l'any 1287, sembla més probable que siguin testimonis de l'existència ja en aquesta època de la Bíblia del segle XIV.

5. Per aquests motius no sembla gens desencertat haver aplicat la denominació Bíblia del segle XIV a la traducció de l'Antic Testament copiada en els manuscrits Peiresc, Egerton i Colbert, de la segona meitat del segle XV. Cal tenir en compte, però, que almenys els manuscrits Egerton i Colbert, en determinades parts del seu text no copien la Bíblia del segle XIV, sinó altres versions bíbliques fetes partir de la Vulgata o de la Bíblia hebrea, que en aquest article no hem datat.

6. BIBLIOGRAFIA CITADA

- Batlle, Mar; Martí i Castell, Joan; Moran i Ocerinjauregui, Josep; Rabella, Joan A. (2016), *Gramàtica històrica de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BITECA = Beltran, Vicenç; Avenoza, Gemma; Soriano, Lourdes, *Bibliografia de textos antics catalans, valencians i balears*, en *Philobiblon*, Califòrnia, Universitat de Califòrnia, 1997-2022 [en línia], http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/biteca_ca.html [consulta: 31/01/2002].
- Bruguera, Jordi (2002), *La llengua de la Bíblia catalana medieval*, en Massot i Muntaner, Josep, *Miscel·lània Joan Veny*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 45), pp. 171-209.

- Bruguera, Jordi (2007), *Peculiaritats lingüístiques de la Bíblia catalana medieval*, en Massot i Muntaner, Josep (coord.), *Homenatge a Joseph Gulsoy*, vol. II, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 54), pp. 5-32.
- Carreras i Candi, Francesc (1904), *Primera traducció catalana de la Bíblia (segle XIII)*, "Revista de Bibliografia Catalana" 4, pp. 48-58.
- Casanellas, Pere (2011), *La versió pròpia de Colbert*, en *Bíblia del segle XIV. Primer i segon llibres dels Reis*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 20-22.
- Casanellas, Pere (2016), *Versiones bíblicas catalanas e Inquisición: fragmentos de biblias catalanas encontrados entre la documentación inquisitorial conservada en el Archivo Histórico Nacional de Madrid*, en *III Simpósio Internacional de Estudos Inquisitoriais: novas fronteiras (Alcalá de Henares, junho de 2015)*, Cachoeira - Bahia, Universidade Federal do Recôncavo da Bahia [en línia], <http://www3.ufrb.edu.br/simposioinquisicao/anais-eletronicos-2/anais-eletronicos-2015/> [consulta: 16/06/2021].
- Casanellas, Pere; Bescós, Pere (2021), *Introducció*, en *Bíblia del segle XI. Primer llibre dels Paralipòmens*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 13-99.
- CBCat 3 = *Bíblia del segle XIV. Èxode. Levític*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- CBCat 6 = *Bíblia del segle XIV. Primer i segon llibres dels Reis*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.
- CBCat 9 = *Bíblia del segle XIV. Primer llibre dels Paralipòmens*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2021.
- CICA = Torruella, Joan; Pérez Saldanya, Manuel; Martínez, Josep (dirs.), *CICA. Corpus informatitzat del català antic* [en línia], <http://www.cica.cat/> [consulta: 31/01/2002].
- CIVAL = Acadèmia Valenciana de la Llengua, *Corpus informatitzat del valencià (CIVAL)* [en línia], <http://cival.avl.gva.es/cival/> [consulta: 31/01/2002].
- Coromines, Joan (1971), *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor (El Pi de les Tres Branques; 2-3).
- Coromines, Joan (1976), *Història de la confusió de dues parelles de consonants antigues: ç i ss; yl i ll*, en *Entre dos llenguatges*, vol. I, Barcelona, Curial, pp. 13-51.
- DCVB = Alcover, Antoni M.; Moll, Francesc de B., *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, 1964-1969 (2.ª edició dels dos primers volums

- i reimpressió dels restants; 1.ª edició dels dos primers volums i 1.ª impressió dels restants, 1930-1962).
- DECat* = Coromines, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 1980-2001.
- DTCA* = *Diccionari de textos catalans antics*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Centre de Documentació Ramon Llull - Fundació Lluís Carulla - Fundació Noguera - Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya [en línia], <http://www.ub.edu/diccionari-dtca/> [consulta: 31/01/2002].
- Hernando i Delgado, Josep (1995), *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona, Fundació Noguera (Textos i documents; 30-31).
- Madurell i Marimon, Josep M.^a (1974), *Regesta documental de biblias manuscrites e impresas (1336-1600)*, "Analecta Sacra Tarraconensia" 47/1, pp. 27-63.
- Moll, Francesc de B. (2006), *Gramàtica històrica catalana, edició corregida i anotada per Joaquim Martí Mestre, amb la col·laboració de Jesús Jiménez*, València, Universitat de València (Biblioteca Lingüística Catalana; 31).
- Perarnau i Espelt, Josep (1983), *Noves dades sobre traduccions catalanes de la Bíblia els segles XIV i XV*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 2, pp. 349-356.
- Pérez Saldanya, Manuel (1998), *Del llatí al català: Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València (Biblioteca Lingüística Catalana; 22).
- Puig i Oliver, Jaume de (2001), *Més nous textos catalans antics de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 20, pp. 453-510.
- Puig i Oliver, Jaume de (2002), *Sobre el nou fragment de la traducció medieval de la Bíblia en català de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla (III Reg. V, 10 - IV Reg. XXV, 24 i I Par. I, 1 - II Par. XI, 1)*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 21, pp. 621-644.
- Puig i Tàrrach, Armand (2001), *Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia*, en *El text: lectures i història*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Associació Bíblica de Catalunya, pp. 107-231 (Scripta Biblica; 3).
- Puig i Tàrrach, Armand (2004), *La traducció bíblica incompleta*, en *Bíblia del segle XIV. Èxode. Levític*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. XXXIII-XLIII.
- Rasico, Philip D. (1993), *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial (Biblioteca de Cultura Catalana; 76).

- Riera i Sans, Jaume (2013), *Bibles en català no cremades per la Inquisició espanyola*, “Butlletí de l’Associació Bíblica de Catalunya” 115, pp. 41-70.
- Rubió i Lluch, Antoni (1908), *Documents per l’història de la cultura catalana mig-eval*, vol. I, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.
- Trenchs Òdena, Josep (2011), *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.
- Ventura, Jordi (1993), *La Bíblia valenciana. Recuperació de la història d’un incunable en català*, Barcelona, Curial (Biblioteca Torres Amat; 12).

Fecha de recepción del artículo: octubre 2022

Fecha de aceptación y versión final: abril 2023

